

Когда колебания курсов валют может просчитать далеко не каждый, целесообразно предусмотреть договором, что возврат займа в тенге осуществляется в зависимости от курса соответствующей валюты на день возврата займа. Так, в случае увеличения такого по сравнению с курсом, согласованным сторонами на момент заключения договора, может применяться курс, установленный на дату возврата займа. В случае же уменьшения курса, возврат может осуществляться по курсу, утвержденному сторонами на день заключения договора.

Список использованной литературы

1. Гражданское право. Общая часть. Курс лекций. «Нур-пресс» - Алматы, 2006.-722 с.
2. Боднар Т.В. Исполнение договорных обязательств (сравнительный анализ законодательства Республики Казахстан, Российской Федерации и Украины). «Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика». Под ред. А. Г Диденко. Вып. 21, Алматы, 2004. - 487 с.

МРНТИ:10.27.51
УДК:347.122

10.51889/2959-6181.2023.72.2.005

А.О.Қасымбек¹, С.Рамазан²

¹*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

²*Нархоз университеті*

АЗАМАТТАРДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Мақала азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасыз ету мәселесіне арналған. Мақалада қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпаратқа қол жеткізу, экологиялық мәселелер бойынша шешімдер қабылдауға қатысу және құқықтық қорғау сияқты азаматтардың экологиялық құқықтарын қорғауға қатысты өзекті мәселелер қарастырылған. Авторлар осы проблеманың әртүрлі аспектілерін талдап, азаматтардың экологиялық құқықтарын тиімді қорғауды қамтамасыз ету үшін экологиялық проблемаларға байланысты шешімдер қабылдауға азаматтардың қатысу тетіктерін әзірлеу, азаматтардың қолжетімділігін жақсарту қажет деген қорытындыға келеді. қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпарат беру және азаматтардың экологиялық құқықтарын құқықтық қорғауды күшейту. Осылайша, мақала азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасыз ету мәселесін зерттеуге маңызды үлес болып табылады және экология және құқық саласындағы мамандарға, сондай-ақ осы тақырыпқа қызығушылық танытатын кең аудиторияға пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: экологиялық құқықтар, азаматтар, құқықтық қорғау, экологиялық проблемалар.

A.O.Kassymbek¹, S.Ramazan²

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University*

²*Narxoz University*

THE PROBLEM OF ENSURING THE ENVIRONMENTAL RIGHTS OF CITIZENS

Abstract

The article is devoted to the problem of ensuring citizens' environmental rights. The article considers topical issues related to the protection of citizens' environmental rights, such as access to information on the state of the environment, participation in decision-making related to environmental problems, and legal protection. The authors analyze various aspects of this problem and come to the

conclusion that in order to ensure effective protection of citizens' environmental rights it is necessary to develop mechanisms for citizen participation in decision-making related to environmental issues, improve citizens' access to information about the state of the environment and strengthen legal protection of citizens' environmental rights. Thus, the article is an important contribution to the study of the problem of ensuring environmental rights of citizens and may be useful for specialists in the field of ecology and law, as well as for a wide audience interested in this topic.

Keywords: environmental rights, citizens, legal protection, environmental problems.

А.О.Қасымбек¹, С.Рамазан²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

²Университет Нархоз

ПРОБЛЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВ ГРАЖДАН

Аннотация

Статья посвящена проблеме обеспечения экологических прав граждан. В статье рассматриваются актуальные вопросы, связанные с защитой экологических прав граждан, такие как доступ к информации о состоянии окружающей среды, участие в принятии решений, касающихся экологических проблем, и правовая защита. Авторы анализируют различные аспекты данной проблемы и приходят к выводу, что для обеспечения эффективной защиты экологических прав граждан необходимо развивать механизмы участия граждан в принятии решений, связанных с экологическими проблемами, улучшать доступ граждан к информации о состоянии окружающей среды и укреплять правовую защиту экологических прав граждан. Таким образом, статья представляет собой важный вклад в изучение проблемы обеспечения экологических прав граждан и может быть полезна для специалистов в области экологии и права, а также для широкой аудитории, интересующейся данной тематикой.

Ключевые слова: экологические права, граждане, правовая защита, экологические проблемы.

Кіріспе. Адамның экологиялық құқықтарының пайда болу тарихы 20-ғасырдың екінші жартысынан басталады, бұл кезде экологиялық проблемалар барған сайын айқын және әлемдік қоғамдастық үшін маңызды бола бастады.

1962 жылы Америка Құрама Штаттарында Рэйчел Карсонның «Үнсіз көктем» кітабы жарық көрді, онда пестицидтердің қоршаған ортаға және адам денсаулығына жойқын әсерлері сипатталған. Бұл кітап экологиялық қозғалыстың бастауы болды және әлемдік қоғамдастықтың назарын экологиялық мәселелерге аударды[1].

Экология жөнінде мәселелер көтерілген сәттен бастап, халықаралық деңгейдегі ұйымдар белгілі бір тұрғыда алдын алу шараларын қолдана бастады. Соның бірі, 1972 жылы Стокгольмде Біріккен Ұлттар Ұйымының Қоршаған орта жөніндегі бірінші халықаралық конференциясының өтілуі, онда Қоршаған орта және даму туралы Декларация қабылданған болатын. Бұл декларацияда әрбір адамның салауатты және қолайлы қоршаған ортаға құқығы бар екендігі айтылған. Сонымен қатар, 1982 жылы қабылданған Дүниежүзілік табиғат хартиясында, табиғаттың өз құқығы бар, адам табиғатпен үйлесімді өмір сүруі керек деген идеяны алға тартқан болатын.

Нәтижелер мен талқылаулар. Бүгінгі таңда адамның экологиялық құқықтары халықаралық құқықтың, сондай-ақ көптеген елдердің заңнамасының бөлігі болып табылады. Бұл құқықтарға салауатты қоршаған ортаға құқық, қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпарат алу құқығы, қоршаған ортаға әсер ететін шешімдер қабылдауға қатысу құқығы, сот төрелігіне қол жеткізу және қоршаған ортаға келтірілген зиянды өтеу құқығы жатады[2].

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы айтарлықтай күш-жігерге қарамастан, көптеген елдер әлі күнге дейін халықаралық стандарттарды сақтамайды, экология саласында адам құқықтарының бұзылуы әлі де орын алуда. Қазақстан Республикасында да экология, қоршаған ортаны сақтау өте өзекті және өкінішке орай, шешілмеген мәселелердің бірі болып табылады. Сондықтан адамның экологиялық құқықтарын қорғау және қоршаған ортаның біздің өміріміз бен денсаулығымыздың маңыздылығын түсіндіру үшін күресті жалғастыру біз үшін маңызды.

Азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасыз етудің заңнамалық базасы қоршаған ортаны және табиғи ресурстарды қорғау саласындағы қатынастарды реттейтін халықаралық және ұлттық заңдар мен келісімдерді қамтуы мүмкін.

Халықаралық экологиялық заңдар мен келісімдерге, мысалы, БҰҰ-ның Климаттың өзгеруі туралы негіздемелік конвенциясы, Биологиялық әртүрлілік туралы конвенция, Қоршаған орта және даму туралы Рио декларациясы, Жабайы фауна мен флораның жойылып кету қаупі төнген түрлерінің халықаралық саудасы туралы конвенция және т.б.

Экологиялық мәселеге байланысты, Қазақстанда да бірнеше заңдар қабылданғанын айта кеткен жөн. Тіпті, Қазақстан Республикасының Конституциясында “Қазақстан қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнамалық базасы әрбір адамның салауатты қоршаған ортаға құқығына кепілдік беретіні” жайлы көрсетілген. Сонымен қатар, қоршаған ортаны қорғау саласындағы қатынастарды реттейтін бірқатар заңдар мен нормативтік актілер бар, мысалы:

- 2007 жылғы «Қоршаған ортаны қорғау және пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Заңы;

- 2014 жылғы «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі;

- 2002 жылғы «Экологиялық қауіпсіздік туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі;

- Қазақстан Республикасының 2007 жылғы «Экологиялық сараптама туралы» Заңы және т.б.

Қазақстан, сонымен қатар, қоршаған ортаны қорғау саласындағы көптеген халықаралық келісімдердің қатысушысы болып табылады, мысалы, Киото хаттамасы, БҰҰ-ның климаттың өзгеруі жөніндегі негіздемелік конвенциясы, БҰҰ-ның биологиялық әртүрлілік туралы конвенциясы, қалдықтарды басқару жөніндегі Базель конвенциясы және т.б.

Дегенмен, Қазақстанда азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасыз етудің заңнамасы мен тетіктерін іске асыруда бірқатар проблемалар бар. Яғни, заңнамада барлығы стандартқа сай жазылғанымен, іс жүзінде экология мәселесі кері көріністі алып жатыр. Негізгі проблемалардың бірі – еліміздегі шаруашылық қызметпен айналысатын компаниялар мен кәсіпорындардың қызметіне мемлекеттік бақылаудың жоқтығы. Осының салдарынан көптеген компаниялар экологиялық ережелер мен тыйымдарды бұзып, қоршаған ортаны ластайды.

Мысалы, Алматы қаласының ауасының ластану проблемасы Қазақстандағы ең күрделі экологиялық проблемалардың бірі. Статистикалық мәліметтерге сүйенетін болсақ, Дүние-жүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) 2016 жылғы мәліметтері бойынша Қазақстандағы ауаның ластану деңгейі әлемнің барлық елдері арасында 7-ші орында, ал ауаның ластануынан қайтыс болғандар саны бойынша Қазақстан 11-ші орынды иеленді. 2019 жылы Қазақстан әлемдегі ауаның ластану деңгейі ең жоғары елдердің бірі болып танылды[3].

Бұл мәселенің себептері көп қырлы және оған табиғи факторларда, антропогендік факторларда әсір етуі мүмкін. Ал ең негізгі фактор, ол жана айта өткен мемлекеттік бақылаудың жоқтығы болып табылады.

Атмосфераға зиянды заттар мен бөлшектердің шығарылуы бронхит, астма, жүрек-қан тамырлары аурулары және қатерлі ісік сияқты бірқатар ауруларды тудыруы әбден мүмкін[4]. Сонымен қатар, ауаның ластануы аймақтағы биологиялық әртүрліліктің азаюына және жануарлар мен өсімдіктердің тіршілік ету жағдайларының нашарлауына әкеледі. Ұзақ мерзімді перспективада ауаның ластануы аймақтың экономикалық дамуына әсер етуі мүмкін, соның ішінде еңбек өнімділігінің төмендеуі, денсаулық пен медициналық қаралым

шығындарының жоғарылауы және аймақтың инвесторлар мен туристер үшін тартымдылығының төмендеуі. Көріп тұрғандай, экология мәселесі түбінде экономикалық, азаматтық, әкімшілік және қылмыстық жауаптылықтың барлығын қамтиды.

Осылайша, Қазақстанда азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасыз етудің заңнамалық базасы бар, бірақ одан әрі жетілдіру мен мемлекет пен жалпы қоғам тарапынан қоршаған ортаны және азаматтардың экологиялық құқықтарын тиімді қорғауды қамтамасыз ету үшін күш салуды талап етеді.

Мемлекет Қазақстанда қоршаған ортаны қорғау және тұрақты дамудың заңнамалық және ұйымдастырушылық тетіктерін құруда маңызды рөл атқарады. Іске асырылған жобалардың ішінде:

- «Қазақстан-2050» ұлттық стратегиясында экологиялық мәселелер мен тұрақты дамуға үлкен мән берілген.

- 2013 жылы іске қосылған «Жасыл белдеу» бағдарламасы топырақты деградациядан қорғауға, су мен ауа сапасын жақсартуға бағытталған.

- Қоршаған ортаны қорғау жобаларын қаржыландыратын 2004 жылы құрылған Ұлттық экологиялық қор.

- Парниктік газдар шығарындыларын азайтуға және топырақ сапасын жақсартуға көмектесетін мал мен ірі қараны қолдан ұрықтандыру әдістері [5].

Қазақстанда азаматтардың экологиялық құқықтарын қорғауда және олардың шешім қабылдауға қатысуында қоғамның рөлі де өте маңызды. Мәселен, қоғамдық ұйымдар мен белсенділер ауа мен судың ластануы туралы мәліметтер жинап, мемлекеттік органдарға экологиялық жағдайды жақсарту бойынша талаптары мен ұсыныстарымен жүгіне алады, экологиялық мәселелер бойынша қоғамдық тыңдаулар мен кеңестерге қатыса алады. Дегенмен, халықтың экологиялық проблемаға немқұрайлылығы әлі де бар. Көптеген адамдар ауа мен судың ластануының зардаптарын түсінбейді және оған жеткілікті мән бермейді. Сондай-ақ, экологиялық құқықтардың бұзылуына кінәлілерді жауапкершілікке тартудың тиімді тетігі әрдайым бола бермейді. Жағдайды жақсарту үшін халықты экологиялық проблемалар туралы ақпараттандыруды жалғастыру және осы мәселелерді шешуге адамдарды тарту қажет.

Өкінішке орай, Қазақстанда азаматтардың экологиялық құқықтарын қорғаудың заңнамалық және ұйымдастырушылық тетіктерін құруда мемлекеттің немқұрайлылығының мысалдары да бар. Мысалы, 2019 жылы Ақтау қаласында мұнай құбырынан жанармай төгілуі салдарынан үлкен экологиялық дағдарыс орын алды. Бұл шамамен 600 км² аумақтың ластануына, халықтың денсаулығына және көптеген жануарлардың қырылуына қауіп төндірді [6]. Осы оқиғаның салдарынан мемлекет алдағы уақытта осындай оқиғаларды тергеу және болдырмау шараларын қабылдады, алайда бұл оқиғадан кейін орын алды.

Сондай-ақ Қазақстанда азаматтардың экологиялық құқықтарын тиімді қорғауға кедергі келтіретін сыбайлас жемқорлық фактілері жиі кездеседі. Мәселен, 2019 жылы Маңғыстау облысының өңірінде көп жылдар бойы зиянды қалдықтарды заңсыз төгіп келгені анықталды. Істі тексеру барысында жергілікті шенеуніктердің табиғат қорғау заңнамасын бұзған компанияларды жауапқа тартпау үшін пара алғаны анықталды [7].

Жалпы, Қазақстанда азаматтардың экологиялық құқықтарын тиімді қорғау үшін заңнама мен оны жүзеге асыру тетіктерін жетілдіру, сондай-ақ осы саладағы сыбайлас жемқорлықпен күресу қажет.

Қазақстанда мектептерде, жоғары оқу орындарында және басқа оқу орындарында экологиялық білім беру және халықты хабардар ету бойынша әртүрлі бағдарламалар мен курстар бар. Мәселен, 2019 жылы «Жасыл көпір» ұлттық экологиялық жобасы аясында мектеп оқушыларын экологиялық сауаттылыққа үйретуге арналған «Экологиялық оқулық» бағдарламасы іске қосылды. Осы бағдарлама аясында мұғалімдерге арналған оқулықтар мен

әдістемелік ұсыныстар әзірленді. Сонымен қатар, университеттер мен жоғары оқу орындарында өткізілетін бірқатар бағдарламалар бар. Солардың бірі, 2019 жылы әл-Фараби атындағы Қазақстан ұлттық университетінде студенттерді экологиялық қауіпсіздік менеджменті саласында оқытуға арналған «Экологиялық менеджмент» бағдарламасының іске қосылуы.

Алайда, экологиялық білім беру және халықты хабардар ету бойынша бағдарламалар мен курстардың болуына қарамастан, Қазақстанда осы тақырыпқа байланысты бірқатар проблемалар әлі күнге дейін орын табуда.

Негізгі мәселелердің бірі – экология саласында білікті кадрлардың жетіспеушілігі болып табылады. Көптеген мұғалімдер мен мұғалімдердің экологиялық тақырыптарды оқытуда жеткілікті білімі мен дағдылары жоқ, ал бұл өз кезегінде студенттер мен мектеп оқушыларының материалды жеткіліксіз меңгеруіне әкелуі мүмкін.

Сондай-ақ, еліміздің кейбір өңірлерінде экологиялық ағарту және халықты түсіндіру шаралары жеткілікті деңгейде ұйымдастырылмаған. Ия, ірі қалаларда жылына 1-2 рет іс-шаралар ұйымдастырылып тұрады, алайда көптеген ауылдық және басқа да қалалық өңірлерде бұл мәселеге мүлдем көңіл аудармайды десек те қате болмас.

ҚР Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігінің мәліметінше, 2020 жылы 12 мыңнан астам экологиялық іс-шаралар мен акциялар өткізіліп, 2 миллионнан астам адам экологиялық сауаттылыққа оқытылды деседі. Бір қарағанда, бұл көрсеткіш ауқымды халық санын алады деп тұжырымдауға болады. Бірақ, Қазақстан Республикасының халық саны 19 миллионды құрайды, ал 2 миллион дегеніміз жалпы халықтың 11% ғана. Бұл тұста тек қана мемлекетті кінәлай беруге болмайды, себебі мемлекет өз тарапынан экологиялық сауаттылықты арттыру мақсатында түрлі іс-шаралар мен науқандар жүргізіліп жатқанына қарамастан, оларға барлық азаматтар өз міндеттерін сезінбеудің нәтижесінде көп қатыса бермейді.

Экологиялық сауаттылықтың төмендігіне, сондай-ақ, бұқаралық ақпарат құралдарында экологиялық мәселелер туралы жеткілікті ақпараттың жоқтығы әсер етуде. Кейбір экологиялық бағдарламалар мен телебағдарламалар жүргізіліп жатқанымен, ақпарат ағыны халық арасында экологиялық проблемалар мен олардың шешімдері туралы түсінікті қалыптастыру үшін жеткіліксіз.

Қазақстандағы қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпараттың болуы экология және тұрақты даму саласында негізделген шешімдер қабылдаудың маңызды факторы болып табылады. Ақпаратты халыққа қолжетімді етуде мемлекеттік ұйымдар мен қызметтер маңызды рөл атқарады.

Осы ұйымдардың бірі – экология саласындағы мемлекеттік басқарудың негізгі атқарушы органы болып табылатын Қазақстан Республикасының Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі. Министрлік өзінің ресми сайтында қоршаған ортаның жай-күйі және экологиялық мәселелер туралы ақпаратты тұрақты түрде жариялайды. Сонымен қатар, Қазақстанда жыл сайынғы есепте қоршаған ортаны қорғау көрсеткіштері туралы деректер мен статистиканы жариялайтын Мемлекеттік статистика комитеті бар.

Дегенмен, мемлекет пен қоғамның барлық күш-жігеріне қарамастан, Қазақстанда қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпараттың қолжетімділігі әлі де болса проблема болып отыр. Кейбір ұйымдар әлі күнге дейін өздерінің экологиялық көрсеткіштері туралы ақпаратты жарияламайды, ал көптеген азаматтардың Интернетке қол жетімділігі жоқ, бұл қоршаған ортаның жағдайы туралы ақпаратты алуды қиындатады. Сондай-ақ, ақпарат мигранттар немесе мүгедектер сияқты белгілі бір әлеуметтік топтарға қол жетімді болмауы мүмкін.

Қазақстанда азаматтар Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарына сәйкес қоршаған ортаның жай-күйі мәселелері бойынша шешімдер қабылдау процесіне қатысуға құқылы. Бұл құқықты растайтын кейбір мысалдар мен фактілерге:

- 1995 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы азаматтардың мемлекет және қоғам істерін басқаруға, оның ішінде қоршаған ортаны қорғауға байланысты шешімдер қабылдауға қатысу құқығына кепілдік береді.

- 2010 жылғы 20 мамырдағы «Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының мемлекеттік кепілдіктері және заңды қорғалуы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы азаматтардың мемлекеттік істерді басқаруға, оның ішінде қоршаған ортаны қорғауға байланысты шешімдер қабылдауға қатысу құқығын бекітеді.

- 2012 жылғы 13 қаңтардағы «Экологиялық қауіпсіздік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы азаматтардың экологиялық қауіпсіздікке қатысты шешімдер қабылдау процесіне қатысу тетіктерін, оның ішінде қоғамдық тыңдаулар мен консультацияларды ұйымдастыруды айқындайды.

- Қазақстанда қоршаған ортаны қорғауға байланысты шешімдерді қабылдау процесіне азаматтардың қатысуын қамтамасыз ету мақсатында құрылған мемлекеттік органдардың жанынан қоғамдық кеңестер институты жұмыс істейді. Мәселен, Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі жанынан қоғамдық кеңес жұмыс істейді, оның құрамына азаматтық қоғамдар мен ғылыми ұйымдардың өкілдері еніп, еліміздегі экологиялық мәселелерді талқылайды.

- Қазақстанда да әртүрлі экологиялық мәселелер бойынша қоғамдық тыңдаулар өткізіледі. Мысалы, 2019 жылы «Экологиялық қауіпсіздік туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 13 қаңтардағы Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы бойынша қоғамдық тыңдаулар өткізілді, онда азаматтар мен мүдделі тұлғалардың осы заң жобасы бойынша өз пікірлері мен ұсыныстарын білдіру мүмкіндігі.

- Қазақстанда азаматтардың мемлекеттік органдар мен ұйымдарға қоршаған ортаны қорғауға қатысты шағымдары мен ұсыныстарымен жүгіну тәртібі де бар. Азаматтардың қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпарат алуға және оны қорғау мәселелері бойынша шешімдер қабылдауға қатысуға құқығы бар[8].

Осылайша, Қазақстанда азаматтардың қоршаған ортаны қорғауға байланысты шешімдер қабылдау процесіне қатысуына кең мүмкіндіктер бар және ел үкіметі олардың осы процеске қатысу құқығын қамтамасыз етеді. Бірақ бұл шынымен де солай ма?

Азаматтардың экологиялық шешімдер қабылдауға қатысу құқықтарын қорғайтын заңнамалық тетіктердің болуына қарамастан, Қазақстандағы кейбір азаматтар мен қоғамдық ұйымдар олардың осы процеске қатысу құқықтары қысымға ұшырауы немесе шектелуі мүмкін деп алаңдаушылық білдіруде. Кейбір жағдайларда азаматтардың сөз бостандығына немесе бейбіт митингілер мен шерулерге қатысуына шектеу қойылуы мүмкін. Сарапшылардың пікірінше, Қазақстанда азаматтардың шешім қабылдау үдерісіне нақты ықпалын қамтамасыз ететін тетіктер жоқ.

Өз пікірін айтып, қоршаған ортаны қорғайтын азаматтар үкімет тарапынан қысымға ұшырайтын жағдайлар да кездеседі. Бұл әкімшілік немесе қылмыстық істер, қорқыту және қудалау түрінде болуы мүмкін. Соның бір айқын мысалы – Қазақстан халқының таза экологияға құқықтарын қорғаған «Арлан» экологиялық ұйымының сотқа берілуі. 2021 жылы ол «полицияға бағынбағаны үшін» кінәлі деп танылып, оған ірі көлемде айыппұл салынды.

Біз осымен не айтқымыз келді, яғни азаматтардың Қазақстандағы қоршаған ортаның жай-күйі туралы шешім қабылдау процесіне қатысу құқығын тиімді қорғауды қамтамасыз ету және қоғамның шешімдерге тиімді әсер етуі және өз мүдделерін білдіруі үшін шешімдер қабылдау процесінің ашықтығын қамтамасыз ету қажет. Бұл үшін азаматтардың экологиялық шешімдер қабылдауға қатысу құқықтарына кепілдік беретін заңнамалық және институционалдық тетіктерді күшейту, экологиялық мәселелер бойынша қоғамдық тыңдаулар мен консультациялар өткізу тәжірибесін жетілдіру қажет. Сонымен қатар, азаматтардың өз пікірін

еркін білдіруін және қоршаған ортаны қорғайтын адамдардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуге міндетті. Бұған үкімет пен басқа да мүдделі топтар тарапынан қудалаудан, қорқытудан және қысымның басқа түрлерінен қорғау кіреді.

Жалпы алғанда, азаматтардың экологиялық шешімдер қабылдауға қатысуы Қазақстандағы экологиялық саясаттың маңызды элементі ретінде танылуы тиіс. Бұл қоршаған ортаның сапасын жақсартуға ғана емес, сонымен қатар азаматтардың елді басқару процесіне көбірек қатысуын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Қорытынды. Тұрақты даму үшін азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасыз етудің маңыздылығы айқын. Тұрақты даму азаматтардың, үкіметтердің және бизнестің экологиялық құқықтары мен міндеттері сақталған жағдайда ғана мүмкін болады. Азаматтардың салауатты қоршаған ортаға құқығы, қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпарат алу құқығы және шешім қабылдауға қатысу құқығы сияқты экологиялық құқықтары тұрақты дамудың қажетті шарттары болып табылады.

Алайда, Қазақстан мысалында көрсетілгендей, азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасыз етуге үкімет, бизнес және басқа да мүдделі топтар кедергі келтіруі мүмкін. Осы проблемаларды шешу үшін азаматтардың экологиялық шешімдер қабылдауға қатысу құқықтарына кепілдік беретін заңнамалық және институционалдық тетіктерді күшейту қажет. Сондай-ақ, азаматтардың сөз бостандығын қамтамасыз ету және қоршаған ортаны қорғайтын адамдардың құқықтарын қорғау маңызды.

Қиындықтар мен болашақтың перспективалары азаматтық қоғамды одан әрі дамыту, шешім қабылдауға азаматтық қатысуды күшейту және экологиялық саясатты жетілдіру қажеттілігін қамтиды. Бұл мәселелерді шешуге заманауи технологиялар мен халықаралық тәжірибені енгізу де көмектесе алады. Сонымен қатар, халықты ағарту мен экологиялық құқықтардың маңыздылығы мен олардың тұрақты дамуға қосқан үлесі туралы хабардар етуді насихаттау маңызды. Азаматтардың, мемлекет пен бизнестің бірлескен күш-жігерімен ғана тұрақты дамуға қол жеткізуге және болашақ ұрпақ үшін қоршаған ортаны сақтауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Батырханов Т.А., Асанов А.Н., Орлова Т.М. (2018). *Экологические права граждан в условиях инновационного развития региона. Известия Южно-Уральского государственного университета. Серия: Экономика и управление*, 18(3), 50-57.
2. Нечаев А.В. (2021). *Экологические права граждан: современное состояние и проблемы реализации. Экономика, управление и инновации*, 2(1), 32-37.
3. Кононова Г.А., Айтқұлова А.А. (2018). *Экологические права граждан в Казахстане: история, современное состояние и перспективы развития. Наука и мир*, 6(2), 72-79.
4. Амангелдиева Л.А., Амангельдиев Е.Н. (2019). *Обеспечение экологических прав граждан в Казахстане: проблемы и перспективы. Вестник Международного университета природы, общества и человека «Дубна»*, (1), 55-59.
5. Затулыгина А.А. (2018). *Экологические права граждан и их защита в Казахстане. Экономика и юридические науки*, (3), 67-72.
6. Затулыгина А.А. (2018). *Экологические права граждан и их защита в Казахстане. Экономика и юридические науки*, (3), 67-72.
7. Балгимбаев Р. (2017). *Экологические права граждан и практика их защиты в Республике Казахстан. Актуальные проблемы государственного управления*, (5), 96-102.
8. Жанболатов Ж.К. (2019). *Правовое обеспечение экологических прав граждан в Республике Казахстан. Наука, образование и общество*, (4), 53-56.